

Çeviriler :

DELİORMAN TÜRKLERİNİN KÖKENİ

Yazan: Prof. S. S. BOBÇEV *

Aslından çeviren: M. TÜRKER ACAROĞLU

Proto-Bulgarların kökeni üzerindeki Türk-Tatar ya da Turan kuramı (teorisi) önemli bir ilerleme gösterdi. Bundan önceki kuramlardan Slav kuramını tutan Raiç, Venelin ve İ. D. İlovayskiy ile Fin kuramını tutan Şafarik, Drinov, Jreçek'in (İreçek okunur), tarih bakımından da daha esash gibi görünen en yeni Turan kuramının şiddetli baskısı önünde kesinlikle teslim oldukları görülmektedir. Gerçekte, tarih ve arkeoloji bilgilerinin güçlüce yardımlarını gören Turan kuramı da, bakış açısını bu alandan da inandırıcı bir biçimde açıklamak için etnografya ve dilbilm tanıtıları (delil) kadar, yaşamakta olan etnik (kavmi) tanıtılarda pek çok başarılı olmuş sayılamaz. Hiç olmazsa, şimdiye kadar yapılan denemeler pek başarılı değildir; çünkü, kuram taraflılarının çevirdikleri Türk-Tatar kökenli sözlerin pek çoğunu bile göz önüne alsak, gene büyük ölçüde açık kalan bir soruya varmaktayız: Bu sözler, Bulgarcaya ne vakit, hangi kavimle girmiştir? Acaba, Asparuh'un alayı ile mi, yoksa Avarlar, Kumanlar, Tatarlar, Peçenekler vb. gibi daha sonraları gelip Slav-Bulgar ögesi (unsuru) ile ilişkiye giren kavimlerle mi?

Bulgaristan'ın, bilindiği gibi, kuzey-doğu yörelerinde yaşayan Türklerin kılık-kıyafeti üzerine yapılmış olan sözde etnografik

* Prof. Stefan Savov BOBÇEV (1853-1940), Bulgar tarihi, özellikle hukuk tarihi üzerinde çalışmış bir bilim adamıdır. Tırnova ilinin Elena kentinde doğdu. Hukuk öğrenimini Moskova'da yaptı. Sofya Üniversitesinde hukuk tarihi profesörü oldu (1902), ölümüne değin öğretim üyeliğini sürdürdü. Sofya'daki Serbest Üniversitenin kurucusu ve rektörüyü (1920-37). Ünlü bir Slavist ve gazeteciydi. Uzun süre "Bulgarska sbirka" ile "Yüridiçeski pregled" dergilerinin redaktörlüğünü ve yayımcılığını yaptı. Bulgar Bilimler Akademisi üyesi (1884), Zagreb'deki Yugoslav Bilimler Akademisi (1909) ile Çek Bilimler ve Sanatlar Akademisi (1910) muhabir üyesiydi. Bulgaristan'daki Slav Derneğinin de başkanıydı (1903-40). Dergi ve gazetelerde pek çok makalesi ve incelemesi yayınlandığı gibi, basılmış kitapları da vardır. Başlıca bilimsel kitapları şunlardır: "Eski Bulgar hukuk tarihi" (1910); "Doğu Rumeli ili" (1924); "Kilise hukuku" (1927). -Türkler üzerine birçok araştırma yapmış, dostça yazılarıyla tanınmış bir Bulgar yazarıdır. Şimdi aslından çevirisini sunduğumuz, Bulgar Bilimler Akademisi kitaplığının XXIV. yayımı olarak 1929 yılında basılmış olan bu bildiri, Akademi'nin Felsefe-Sosyoloji bölümü salonunda okunmuştur. Bu incelemenin önemi ve değeri, özellikle bugün bizim için pek büyüktür.

araştırmaların verdiği Türk kökenli tanıtılar da daha az inandırıcı, hemencecik kestirilip atılamaz bir biçimde çıkmıştır.

Son zamanda Şkorpil kardeşler Turan kuramının gerçeğe uyarlığını göstermek için atılan, özgün (orijinal) bir varsayımı (faraziye) deneme alanına koydular. 1898 yılında “Godişnik na Varnenskata Dırjavna Gimnaziya” (Varna Devlet Lisesi yıllığı) dergisinde (s. 6) notlarını yayınladılar. Bu notlarda, başlıca, deniliyor ki:

“İnceleme ve araştırmalarımız sırasında özellikle şu sorulara dikkat ettik: Slav olmayan Proto-Bulgarların sonu ne oldu? Yenginlik (galibiyet) kazanan bu ulusun, iki yüzyıllık bir süre içinde, eski Bulgarların özyapısına (karakterine) tümüyle aykırı bir özyapısı olan Slav halkıyla karışıp büsbütün ortadan kalkması mümkün müdür? Daha bir takım malzemeler toplanıncaya kadar kesinlik kazanamayacak bir kanıya erdik ki, o da şudur: Deliorman’ın bugünkü İslam halkı (Gacallar) ve belki de Doğu Bulgaristan’ın Hristiyan halkı (Gagauzlar), Slav olmayan o eski Bulgarların kalıntısıdır.”

Bay G. Zanetov, 1902 yılında basılan “Bilgarskoto naselenie v srednite vekove” (Orta çağlarda Bulgar halkı) adlı kitabında, Proto-Bulgarların kökeni için Turan kuramını kabul ettiren sonra, bunların torunları olarak Gagauzları gösterir; Şkorpil kardeşlerin “Deliorman Türkleri de gene Asparuh’un ilk Bulgarlarının torunları olabilirler” biçimindeki varsayımını da benimser.

Adı anılan kitabının 69. sayfasında diyor ki: “Her ihtimale karşı, bu yerlerin eski Turanlılarına Deliorman’daki Türk Gacalları da dahil etmeliyiz.” Şkorpil kardeşlerin sözlerini çevirdikten sonra, şunları da söyler: “Bu halka Balpınar, Silistre, Varna dolayında yaşayan Alevi Türkleri (Kızılbaşları) da katmak gerekir. Aleviler, örnek olarak, Ermiş İlya gibi kimi Hristiyan yortularına saygı göstermekte, yılın belli günlerinde kurban kesmekte, Hristiyan-Bulgarlar gibi açıkça, genel eğlence düşkünlüğü göstermekte, öteki İslam Türkler gibi bundan sakınmamaktadırlar.”

Prof. Miletic de 1902 yılında yayımlanan “Staro Bilgarskoto naselenie v severo-iztočna Bilgariya” (Kuzey-doğu Bulgaristan’da eski Bulgar halkı) adlı kitabının 20-21. sayfalarında K. Şkorpil adını anar. Şöyle ki, K. Şkorpil birçok kez Deliorman’da dolaşmış, Türk halkıyla daha güvenilir bir biçimde konuşmak fırsatını bulmuş, onlar arasındaki “buranın eski halkı oldukları, Tuzluk Türkleri gibi Anadolu’dan geldikleri, en uzak zamanlardan beri dedeleri yerli olduklarını bildiği” üzerine rivayetleri dinleyip öğrenmiştir. Bu rivayete derinlemesine inanırlarmış. Miletic de bunu doğruluyor:

“Deliormanlıların dil ve ağız yönünden Tuzluk Türklerinden ayrıldıkları (?), Bulgar halkı arasında Gacallar (?) adıyla da anıldıkları doğrudur. Bu rivayet belki de Deliorman’daki Turan halkının öteki Tuzluk, Gerlova ve Balkan dağlarındaki halka göre daha kıdemli olacağı ya da aynı zamanda Deliorman’daki eski Bulgar halkının en büyük bölümü daha XV. ve XVI. yüzyıllarda Türkleşmiş olacağı niteliğinin bir sonucudur.”

Prof. Miletçi, Şkorpil’lerin adı geçen varsayımını kabul etmeksizin, böyle söyler. Tam tersi, bu varsayımın üstüne haklı olarak bir soru işareti koyar.

Ne yazık ki, varsayımlarını güçlendirmek üzere (Çekoslavakya’dan) yeniden geleceklerini vadetmiş olan Şkorpil kardeşler, bunu yapmadılar. Ne de olsa, yazıları kimileri için yararlı oldu, konuyu kararsızlıklar içinde bıraktı.

1906 yılı yaz tatilleri sırasında ben de Deliorman’ın bir bölümünü dolaşmak fırsatını bulmuştum. Bu fırsatı kaçırmayarak kısa bir sürede bile olsa-bu işe yalnızca bir hafta ayırabilmişim-kimi araştırmalar yapmak, Şkorpil kardeşlerin varsayımının ne ölçüde kabul edilebilir olduğunu yerinde incelemek için yola çıktım.¹

Bu araştırmalarımı, daha sonra sorular-cevaplar biçiminde mektuplaşma ile tamamladım.

Şimdi bu incelememde Deliorman Türkleri arasındaki gezilerim sırasında derleyip topladığım daha doğru, dikkati çeken bilgileri sunuyorum.

I. DELİORMAN BÖLGESİ

Jreček “Pıtuvaniya iz Bilgariya” (Bulgaristan’da gezintiler) adlı kitabında (Bulgrca çevirisi, s. 253) Deliorman’ı şöyle sınırlandırır: “Balkan dağlarından ta Tuna’ya geniş meşe ormanları uzanır, içlerinde kayın ve gürgen de bulunur. Rusçuk ile Silistre arasındaki bu sırt ta Tuna kıyılarına dek varır. Silistre’den Şumnu’ya değin bu ormanlık bölgeye (*Deliorman*) adı verilir. Bu ad Türkçedir, *Çılgın-orman* ya da *Asırlık-orman* anlamına gelir.”

Öğrendiklerimin bana vermiş olduğu esastan şu sonucu çıkarıyorum: Deliorman ancak şu sınırlarla çerçevlenebilir: Doğuda Silistre’den

¹ Eski Bulgar hukuk tarihçisi için, eski Bulgarların kökeni meselesinin çözümlenmiş olması, eski kültür ve politika tarihimizin aydınlatılmış olmasından daha az önemli değildir.

başlayarak, hemen hemen dosdoğru bir çizgiyle, Hacı-oğlu-pazarcık'a (Dobriç, Tolbuhin) doğru aşağıya yürünsün; güneyde Hacı-oğlu-pazarcık'tan Yeni-pazar'a (Novi-pazar) ve Şumnu (Şumen) dolayında Şeytancık'a (Hitrin) kadar olan çizgi; batıda Vetova'ya kadar Şumnu-Hezargrad (Razgrad) çizgisi; kuzeyde de Tuna ırmağı.

A. V. Moşkov'a göre ², Deliorman, Rusçuk-Silistre-Varna-Şumnu gibi eski Türk kalelerinin çevrelediği bir dörtgendir.

Gezilerim sırasında yerel koşulları iyi bilen aydın bir Türk olan Hezargradlı B. Mehmet Sülüş ile öteki iki Bulgar, B. Matey Stoyanov ve B. Tsonyü İv. Boyaciev büyük bir memnunlukla bana eşlik, araştırmalarıma yardım ettiler.

Hezargrad'dan ilkin Kemaller (Kemanlar), sonra Balpınar yönüne hareket ettik. Bizim "Yerleşim yerleri cetveli"nde adı yanlış olarak *Duştu-bak* diye yazılmış olan *Düştü-bak* (aslında *Diş-budak*'tır-Çeviren), *Abdel-Yunos* (Yunus-Abdal), *Duraç*, *Demir-Baba tekkesi*, *Mumcular*, *Köse-Abdi*, *Yenice-köy*, *Caferler* (şimdi Balpınar dolayındaki Bulgar-Romen sınırına pek uzak değildir), *Şeremet-köyü*, *Ahmetler* köylerini ziyaret ettik.

Caferler'de bir Alevi (Kızılbaş) olan muhtar Salih Hüseyin Çavuşoğlu'nda geceledik. Bu adamla, gerek yalnız kaldığımız zamanlar, gerekse başkalarının yanında uzun uzadıya konuşmak fırsatını buldum. Bana çok ilginç şeyler söyledi. Onunla şimdi de mektuplaşmaktayım.

Bütün bu bölgede, içlerinde kimi Aleviler (Kızılbaşlar) da bulunan sayısız yerli Deliorman Türkleriyle görüştim. Türklerin Aleviler, Alevilerin de Türkler üzerine bana verebilecekleri bilgi ve düşüncelerle ilgilendim. Kimi Alevilerin evlerini de gördüm. Kendilerine aile yaşamları ve akrabalık ilişkileriyle ilgili sorular sordum. Töre ve göreneklerinde herhangi bir saf Bulgar ya da Hristiyan ve Hristiyanlarınkine benzer töre ve görenek bulunup bulunmadığını yakalamaya çalışıyordum. Türkçe sözleri, bana okunan bütün türküleri kaydettim. Kılık-kıyafetlerine, konuşmalarına vb. hep dikkat ettim.

Ancak bu gibi kişisel gezi notlarından çok, burada, toplanan malzemenin belli-başlı bölümlerini aşağıda sıralamayı yeğ tutacağım.

² V. A. Moşkov *Turetskiya plemena na Balkanskom Poluostrove*/Balkan yarımadasında Türk kavimleri, s. 407.

II. "GACAL" ADI

Kökeni ve Yayılma Süresi

Şkorpil kardeşlerle Zanetov ve Miletic'in Deliorman Türklerine verdikleri *Gacallar* adı, ne bu birincilerde, ne de Alevilerde hiç işitilmiyor³. Ancak bu adı kitaplarda okumuş olan bizim aydın Bulgarlar bana "Gacallar" adını hatırlatıyorlardı. Ama onlar da bu adın Deliorman Türklerine özgü olduğunu iddia etmiyorlardı. Bundan başka, kimi Türkler bana kendilerine *Tahta-külâh* demelerine karşı, Deliormanlıların da Dobruca Türklerine *Gacallar* dediklerini söylediler. Ben de kimi kaynaklarda bunun soruşturmasını yaparak anladım ki, gerçekten Deliormanlılar, alay için, komşuları olan Dobruca Türklerine *Gacallar* demektedirler.

Şumnulu ve Hezargradlı Bulgarlar da sıradan her köylü Türke *Gacal* demekte, fazladan *Çitak* adını da vermektedirler. Ancak kimileri bana güvence veriyorlardı ki, *Çitaklar* daha çok Gerlova Türklerine verilen bir ad olarak yeğlenmektedir. Hem biri, hem öteki küçüksemeye söylenir bir addir, ancak *Çitak* küçümsemeden de öte, aşağılayıcı, onur kırıcı bir addir!

Başka bir ilişkiyle, Eski-Zağara'da (Stara-Zagora) kimilerine *Gacallar* adını bilip bilmediklerini sormuştum. Aldığım cevap şudur: "Evet! Saf Türklere böyle deriz, ama *Çitaklar* da dediğimiz olur." Hasköy'de (Haskovo) *Gacal* diye özellikle Kırca-Ali köylerinden gelen koca sarıklı (çalmalı) Türklere denir. Kentteki sıradan Türklere *Çitak*'tır. Elena ile Zlataritsa'da çokluk Tuzluk Türklerine *Çitaklar* denilirse de *Gacallar* ya da *Gaceller* adı da bilinir.

V. A. Moşkov da "Turetskiya plemana na Balkanskom poluostrove" (Balkan yarımadasında Türk kavimleri) adlı kitabında Deliorman Türklerine *Gaceller* demektedir ki, bu adı Şkorpil ya da Miletic'ten aktardığı anlaşılıyor⁴. Bulgarca "Sözlük"ünde Nayden Gerov, *Gacal* ve *Çitak* sözlerine şu anlamları verir: "Gacal; sıfat, Türkçe, hayvan için: işe yaramaz, kaba, yırtıcı. -Çitak; eril ad, Türk (köylü), iri-yarı, kaba."

³ Deliorman Türklerinden, özellikle Hezargradlı (Razgradlı) olmağım dolayısıyla Bulgaristan'ın bu bölümünün özelliklerini çok yerlerden iyi tanırım. Yazarın ne kadar hakkı var! İşte örnek olarak doğduğum kentte Türklere verilen bu ad bilinmez. Bununla birlikte, yalnızca bir tek aileye lâkap olarak söylendiğini hatırlıyorum (Çeviren).

⁴ Bak: *Izvestiya Imp. Rossiyskago Geograficeskago Obştestva*, cilt X, 1904, sayı III, ss. 399-437. *Otçet o poezdke na Balkanskiy Poluostrov letom 1903 g.*

Deliorman Türkleri ise, kendilerine yalnızca *Türk* demektedirler. “Ben Türküm” diyor da başka bir şey demiyorlar. Daha kültürlülerine sorarsanız, *Osmanlı* diyeceklerdir. Ancak, vaktiyle her Türk aydını tarafından gururla söylenen *Osmanlı* adı, şimdi artık, Türkiye’de kullanılmaktan âdeta atılmıştır. Orada bu, aforoz edilmiştir bile denilebilir. Çünkü, sultanlık ve halifelüğün kaldırılmasından (1923) sonra, *Mustafa Kemal*’in laik ve cumhuriyetçi hükümeti, Türkiye’yi altı yüz yıl yönetmiş olan Osmanlı soyu üzerine tek bir şey duymak istememektedir.

Deliorman’da yaşayan Türkler, hiç olmazsa kimileri, bu ülkede eski zamalardan beri oturduklarından söz etmektedirler. Hattâ “Biz yerliyiz” cümlesiyle övünmeyi de sevmektedirler. Ancak kimi daha uyanık Türkler bana diyorlardı ki, onlarda geniş bir rivayet varmış: çok eskiden olmasına karşın, onlar buraya Haymana, Konya, Ankara ve Eskişehir yörelerinden gelip yerleşmişlerdir. “Bunu, diyorlar, biz ananadan (ananeden) biliriz.”⁵

Bununla birlikte, Bay Miletçi, Bay Şkorpil ve Bay Zanetov’la birlikte, Moşkov’un da kullanmış olduğu *Gacallar* adının nereden çıktığını ben bulamadım. Bu sonuncu bilgin diyor ki, *Gacal* sözü Türkçede güçlü-kuvvetli anlamına gelir. Bu sözü Bulgaristan’ın öteki yörelerindeki Türkler “zengin” yerine kullanmaktadırlar. Birine zenginleştiğini söylemek istediklerinde, “Gacal oldu” derlermiş. Ancak, Moşkov’un kendisi de iddia ediyor ki, Deliormanlılar kendilerine çoğunlukla *Türk* derler, tümüyle Bulgarca bir ad olan *Gacal*’ı bilmezler. Ama Moşkov’un kendisi bu adı ve anlamını nereden aldığını söylemez.

Kendi araştırmalarımın şu sonucu çıkarabilirim: *Gacal* sözü, yalnızca Deliorman Türkleri için değil, sıradan her köylü, her Türk için kullanılmaktadır. Nasıl ki, birçok yerde *Çitak* sözü de kullanılır. Bana, Deliorman Türklerine de verilmiş *Çitak* adının *Çit-ak*, yani *Ak-çit*’ten başka bir anlama gelmediğini söylediler. Deliorman bölgesinde bütün çitler akmış, ak renkli boya ya da kireçle beyazlaştırılmış.

Türklerse *Çitak*’ın az-çok küçümsemeyle söylenir bir ad olduğu düşüncesindedirler, burada bir dereceye kadar haklı oldukları görülüyor. Bekir Sali Bey’in⁶ Türkçe sözlüğünde *Çitak* sözüne şöyle bir anlam verilmektedir:

⁵ Bu sözü aynen Bulgar harfleriyle (an-anadan) biçiminde yazan araştırmacı, (anababadan) diye çeviriyor. Oysa, bu bildiğimiz *an’aneden* başka bir şey değildir (Çeviren).

⁶ Yazarın adını andığı bu *Bekir Sali Bey*, kanımızca *Şemseddin Sami Bey* olsa gerektir. *Kamus-i Türki* (1901) adlı sözlüğünün s. 506, süt. 2, sekizinci sözü *çitak*’tır, aynen yukarıdaki anlam verilmiştir (Çeviren).

“Lisanı çetrefilce olan Rumeli Türklerine verilen isimdir.”

N. Markov’da (henüz yayınlanmamış Sözlük) *çitak* (çit-kumaş; ak-beyaz; başta taşınan beyaz sarık-çalma). Balkan yarımadası Türkleri (köylüleri) bu adla nitelendirilir.

Hançerî’de çit-bez (aynı zamanda kumaş) anlamındadır.

Deliorman’da gezip dolaşanların hiç birinde-Kanitz ve Jreçek dahil-ben *Gacal* sözüne rastlamadım. Ahmet Vefik Paşa’nın sözlüğünde, dolgun olduğu halde, *Gacal* sözü yoktur. *Gıcer* ve *Gıcar* var ki, şöyle bir anlam verir: “Varna, Balçık yörelerinin kıptileri.” Prof. Mihail Arnaudov’un kaydettiği bir Dobruca türküsünde: “Türkler ki, gıcel imişler” deyişine rastlanıyor.

Moşkov’a göre, güçlü, zengin anlamlarına da gelen bir *Gacal* sözünü hiç bir Türk sözlüğünde bulamadım. Acaba, dilbilimcilerimiz *gjel*, *gjal* adının kökenini Türklerin taşıdığı *gij*, *gijva* (sarık, çalma) sözlerinde bulamazlar mı?⁷ Hiç olmazsa, bunu bize Hasköylüler büyük *gıvalı* Türk köylüleri anlamında kendilerine *Gjallar* denildiğini söyleyerek hatırlatıyorlar.

Rivayete bakılırsa, Deliorman Türklerine, adı geçen bölgeye yerleşmiş halkla bir karşılaştırma sonucunda, birçok ulusun (otokton) anlamında kullandığı *yerli* sözünü vermek gerekir. Böyle bir varsayımı Prof. Miletic de, Deliorman Türklerinin Tuzluk ve Gerlova Türklerinden daha erken bir tarihte buraya gelip yerleştiklerini söyleyerek ileri sürmektedir⁸.

III. DİL

Doğrudan doğruya yaptığım araştırmalara göre, bu yerlerde yaşayan Deliorman Türklerinin ve Alevilerin (Kızılbaşların) dili, İstanbul ağzıyla daha çok bir benzerlik gösteren Tuzluk, Gerlova ve Tuna kıyısı topraklarında oturan öteki Türklerin dilinden pek de ayrı değildir. Bununla birlikte, kimi Deliorman Türklerinde, önemsiz de olsa, ben de öteki Türk ağzlarından ayrılan bir takım söz ve sesler buldum. Örnek olarak: *ana*, *çocuk* yerine onlar *nine*, *uşak* diyorlar. Gene örnek olarak, Çayırköy ve Şeraniçko bucaklarının kimi köylüleri *arpa* yerine *apa*, *Varna* yerine *Vana*, *vardım* yerine *vadım* diyorlar. Oysa, oraya pek uzak olmayan bir başka köyde, Şahinler’de pek âlâ *arpa*, *Varna*, *vardım* deniliyor. Ancak *geliyorum*, *geliyorsun*, *geliyor* yerine de *geleerim*, *geleesin*, *geleeri* diyorlar. Ama yalnız Deliorman Türklerine değil,

⁷ *Gij*, *gijva* sözleri bizde (Bulgarlarda) bilinmektedir. Bak: Nayden Greov’un *Reçnik*’i (Sözlük) ile Düvernoa’nın *Slovar*’ı (Sözlük).

⁸ Prof. L. Miletic, s. 126.

hiçbir yerli halka özgü olmayan bu diyalektik özellik, bizde ve bütün uluslarda da olduğu gibi, yalnızca onlarda da türlü-çeşitli *ağızlar* (şiveler) bulunduğunu göstermekten başka bir işe yaramaz. Irk ve kavim ayrılığı üzerine salt bu kadarcık dil ayrılığına dayanarak bir tek söz bile söylenemez.

Bu Türklerin konuşmalarında kimi Bulgarca sözlere de rastlanıyorsa da bu gibiler Anadolu'dan gelip yerleştiklerine asla kuşku duyulmayan öteki Türklerde de fazlasıyla vardır. Bu sözler arasında ben burada şunları anacağım: kopriva, momçe, pateka, sedenka, kum, kateritsa. Bu sözleri, hiç değilse çoğunu, ben Tuzluk ve Filibe Türklerinden de işitmişimdir.

Gerlova bölgesinde İvanova, Virbitsa, Guşovitsa, Tırnovtsi vb. gibi Bulgarcalarına da rastlandığı halde, *Deliorman bölgesinde yer adlarının* (köyler, kentler, çaylar vb.) *hiç istisnasız temiz Türkçe olmak niteliği çok ilginçtir*. Sonra Gerlova bölgesinde Türklerce kullanılan daha çok Bulgarca sözlere rastlanıyor. Filibe bölgesi Türkleri de kimi Bulgarca sözleri kullanmaktadırlar ki, hiç şaşılacak bir şey değildir. Çünkü komşuluk ilişkilerinde dillerin karşılıklı etkileri, karşılıklı dil ödünleşmelerini doğurur. Örnek olarak, Edirne ve İstanbul gibi Rumların da yaşadığı yerlerdeki Türkler, Yortu, Ristos günü, Vasil günü, papas, kanon, kilise sözlerini kullanıyorlarsa, bizdeki Türklerin bunların sırasıyla karşılıkları olan Praznik, bojik, survaki, pop, zakon, çerkva sözlerini kullanmalarında şaşılacak bir şey yoktur⁹.

Kendimi Deliorman'daki Türk ağzlarıyla çeşitli dil görünüşlerinin kıyaslı araştırmasına vermeyi o denli gerekli bulmadım. Çünkü şu izlenimi aldım: Deliorman ağzı, ana çizgileri bakımından, bizdeki öteki Türklerin ağzı gibi tümüyle Türkçedir. Bu ağzın özelliklerinde, şimdi, bizim Proto-Bulgarların kökeni ve uzak geçmişiyle hiçbir ilgi ve ilişki bulunamaz.

IV. DELİORMAN TÜRKLERİNİN, ÖZELLİKLE ALEVİLERİN YAŞAMI, DİN VE GÖRENEKLERİ

Deliorman Türklerinin Alevi (Kızılbaş) olanlarının yaşamı, gelenek ve görenekleri, birbirleriyle ilişkileri benim için çok daha büyük bir ilgi konusu oluşturuyordu. Gözlem ve düşüncelerimi bu yöne çevirmeyi yeğledim.

⁹ Diyalekt konusu üzerine ayrıntılı bilgiler D.F. Gacanov'un *Vorläufiger Bericht* adlı kitabında bulunur: Viyana Bilimler Akademisinde, Bulgar Komisyonunun isteği üzerine, Kuzey-doğu Bulgaristan'daki (Deliorman bölgesindeki) Türk ağzlarını araştırmak amacıyla yapılan gezi üzerine önsöz (basıp yayın: bu Akademinin Dil-Tarih kolu araştırmaları, No. 5, 1911). -Yazar, Orta Deliorman ağzının özellikle Gerlova ağzıyla kıyaslandığını bildirir (s. 12). Kemaller ile Sungurlar arasında: geleverim, geleversin, gelever; geleveriz, geleversiniz, geleverler; diye söylenmektedir. Bu ayrı söylenişin ben de farkına vardım. Kurt-pınar'dan Hacı-oğlu-pazarcık'a doğru ise, şu ağza rastlanmaktadır: geleem, gelesen, gelee; geleez, gelesiniz, geleeler.

Deliorman Türkleri dış görünüş, yapı (vücut, teşekkülât), kılık-kıyafet vb. bakımlardan Alevilerden ayrılmamaktadırlar. Nasıl ki, dil yönünden de ayrı değildirler.

Yanlıı olarak *Gacallar* denilen Deliormanlıları Alevilerden ayıran bir şey varsa, bu, dinsel ayrılıklardadır. İşte bu yüzden, onlar üzerinde daha esaslı bir biçimde duracağım. Notlarımda özellikle onlara ilişkin olanı ayrı, genellikle Deliorman Türklerinin özyapısına (karakteristiğine) ilişkin olanı gene ayrı olarak işaret edeceğim.

Deliorman bölgesinde Alevi (Kızılbaş) denilen insanların yaşadığı pek çok köy vardır. Bunlar, öteki Türklerle birlikte karışık olarak da bulunurlar.

Aleviler hem dil, hem de büyük ölçüde etnolojik ahlâk ve gelenek-görenek bakımından öteki Deliormanlılar gibi Türktürler. Ancak dinsel düşünce ve inançları, bunları, komşuları ve kardeşleri olan öteki müslüman Türklerle düşmanlık durumuna koymaktadır. Aleviler, bizde yalnız Deliorman'a değil, Bulgaristan'ın başka yerlerinde de, özellikle kuzey ve güney bölgelerinde bulunmaktadır. Alevilerin Gerlova bölgesinin *Avanlar*, *Küçükler*, *Belegler* köylerinde, Varna'nın *Kumluca* köyünde; *Karin-abat* (Karnobat) yakınındaki *Balkan* dağında; *Eski-Zağara*, *Bela*, *Hasköy*, *Kırca-Ali*, *Çırpan*, *Koşu-kavak* yörelerinde, Makedonya'nın kimi yerlerinde varlığını kesinlikle biliyoruz. Aleviler, çoğunlukla, sanki yerleşirken ayrı olmamaları, özel bir yaşamları bulunmamaları gözetilmiş gibi, öteki Türklerle karışık olarak yaşamaktadırlar. Bununla birlikte tümüyle Alevilerin oturduğu kimi Türk köyleri biliyorum. Örnek olarak: *Hoca* bucağının 120 hanede 700 nüfuslu *Sinan* köyü, *Bela*'nın *Alat-baba*; *Koşu-kavak*'ın *Konacık*, *Orta-köy*'ün *Kızıl-çal*, *Kırca-Ali*'nin 100 haneli *Balcı-bölük* köyleri vb. böyledir.

Aleviler asıl sayı bakımından en çok Deliorman'da da *Kemaller* (Kemanlar), *Ak-kadınlar*, *Silistre* ve *Tutrakan* yörelerinde bulunurlar.

Kişisel olarak derlediğim, birçok kere soruşturulmuş bilgilere göre, Alevilik (Kızılbaşlık), içerisine kimi gizemci (mistik) ve esrarlı gelenek ve görenekler, töre ve törenler, duyultu ve rivayetler sokulan, ağızdan ağza yayılan bir *Şif* (Alevi) mezheptir¹⁰.

Aleviler (Kızılbaşlar), kendilerinin de söylediği gibi, gerçekten "Alevi"dirler. Bu söz, Osman'ın ölümünden sonra, halifelik tahtını işgal etmek hakkının kendisinde olduğunu sanan *Ali*'nin adından alınmıştır. Ali,

¹⁰ Kızılbaşlarla bunların başlıca tarikatı olan Tahtacılar üzerine ayrıntılı bilgi için gene bak: Felix von Luschan, *Völker, Rassen, Sprachen*, Berlin, Welt-Verlag, 1922, s. 192.

Peygamber Muhammed'in damadıydı. Bilindiği üzere, Muhammed'in dul eşi Ayşe, Ali'ye karşı savaş açtı. Bunu, daha önceki maktul (öldürülen) halife Osman'ın akrabası olan Muaviye sürdürdü. Savaş da Şii'lerin Ali'nin ölümü (21.I.661) dedikleri bir acıklı olayla (facia) sonuçlandı. Ali'nin başlıca yandaşı olmuş olan Persler (Acemler) Ali'ye en büyük, Muhammed'den de büyük bir peygamber gözüyle bakarak saygı göstermeye (ululamaya) başladılar. Gittikçe yayılan bu nitelik, İslâmlıkta pek büyük bir tefrika oluşturdu: *sünnîlik* ile *şîilik* denen iki büyük ana mezhebe ayrıldı.

Şiiler Ali'ye bütün halifelerin kendisinden çıkması gereken en büyük kutsal imam gözüyle bakmaktadırlar. Daha önceki üç halife Ebubekir, Ömer ve Osman'a lânet okumaktadırlar. Şiiler, sünnî mezhebini tanımamaktadırlar. Bu arada onların inançlarına da, örnek olarak ruhların göç etmesi, Allah'ın simgesi (timsali) gibi, "Kuran"a yabancı inanışlar girmiştir. Şiiler, İmam'da bizzat Allah'ın temsil olduğuna, Muhammed'den sonra da "ilhamiyat-i ilâhiye mazhar" peygamberler gelebileceğine inanmaktadırlar. Onlar için Ali bir Allah'tır. Batıniye gibi kimi Şii tarikatları, "Kura"nın içerdiği, İslâmlığın belli-başlı dogmatik öğretilerini kabul etmemektedirler. Örnek olarak: aptes (namazdan önceki temizlik), namaz (selâmlı dua), zekât (zorunlu sadaka), hac (Mekke ile Medine'yi ziyaret), oruç (Ramazan ayında perhiz) gibi. Onlar "Kuran"ın bu emirlerinin anlamını harfi harfine değil, simgesel (sembolik) ve allegorik bir biçimde şerh ve tefsir etmektedirler. Örnek olarak: aptes Ali'ye karşı muhabbetle, namaz gene Ali'ye karşı hürmetle yeterince yerine getirilmiş olur. Zekât emri, mümin ve müstakim bir kimseye karşı iyi ve halim davranmakla yeteri kadar icra kılınmış olur. Sünnîler "Kuran"ın ebediyette mevcut bulunduğuna inanırlarken, Şiilere göre bu, ibda olunmuştur. Şiiler vahiy ve ilhamı kayıtsız-şartsız olarak inkâr, mutlak iradeyi kabul ediyorlar. Bir yere kadar, bunlar protestanlığın katolikliğe, genellikle hristiyanlığa karşı olan ilişkisini hatırlatıyorlar.

Şiilikten, pek çok gizemci (mistik) ve gizli (esrarlı) tarikatlar çıkmıştır. Bunlardan biri de Kızılbaşlarinkidir. Kızılbaş adı, Türkçe "kızıl" ve "baş" sözlerinden oluşur. Kızılbaşlara, aynı zamanda Aliyanlar, kitabî olarak da Aleviler denmektedir. Bu, onların, halife Ali'yi üzerinde bir başkası daha bulunmayan, ulûhiyet isnat ettikleri en büyük peygamber olarak tanıyan Şiilerin mezhebinden olduklarını, itiraz kabul etmez bir biçimde gösterir. Moşkov¹¹, boş yere iddia ediyor ki, bunlara İlyas (İliya) peygamberin

¹¹ V. A. Moşkov, *Turetskiya plemena na Balkanskom Poluostrrove*, s. 418.

adından alınarak, Aliyan denmiş, İliya bunların söyleyişiyle “Aliyan” olmuş, bunlar Kızılbaş adını zül ve hakaret diye telâkki ederlermiş! Tam tersi, Kızılbaşlar kendi adlarıyla iftihar etmektedirler. Hem Aliyan, Alevi adı için de bu durum aynıdır, değişmez.

Bizdeki yetkili müftülerden biri olan Sofya’daki Başmüftülükte memur Hocazade Mehmet Muhittin bana söyledi: Kızılbaş adını ilkin İran şahlarından birinin ihdas etmiş olduğu bir nişan ya da bir müfreze asker çıkarmış. Şah, askerlerine bir ayırma belirtisi (tefrîk alâmeti) olmak üzere, kızıl külâh (serpuş) taşıma hakkını vermiş. Felix von Luschan “Uluslar, ırklar, diller” adlı kitabında, örnek olarak Tatarlar yeşil, öteki Türkler ak sarık (çalma) sardıkça, Kızılbaşların da kızıl sarık sarmaya başlamış olduklarını söyler.

Bünye kuruluşu, boy-bos, yüzün rengi vb. bakımlardan Kızılbaşlar, öteki Deliorman Türklerinden ayrılmamaktadır. Çeşitli Deliormanlıların bulunduğu bir toplantıda dıştan ya da giysiden (elbise) kimin Kızılbaş olduğu anlaşılabilir. Bir Türk hocası Kızılbaşların sarıklarının altında şapka (külâh), öteki Deliormanlıların ise fes bulunduğu noktasına dikkatimi çekmişti. Felix von Luschan, Lecoq’un¹² tanıklığını zikreder. Lecoq’a göre, *Kızıl-baş* adı, bunların öteki Türklerden ayrılmak için sardıkları sarıkla, ne de olsa, ilgilidir.

Deliorman’daki Kızılbaşlar, dinsel ilişkilerinde, kendilerinin müslüman Türklerle bir olmadığını gizlememektedir. Bunlar, camiye gitmez. Sözde imamları vardır. Belli günlerde (pazar ya da pazartesi) dua ederler. Bu amaçla kadın-erkek belli bir evde toplanır ya da, varsa, yakın bir tekkeye giderler. Ramazana riayet etmemekle birlikte, Kızılbaşlar; Muharrem ayında 10 gün süreyle oruç tutarlar; gündüz hiçbir şey yemez ve içmezler. Seçilmiş bir “dede”leri vardır ki, dinsel toplantılarına başkanlık eder; vasilik ve günah çıkarma hakları vardır. Öteki Türklerde herkes çocuğuna dilediği adı bizzat verebilirken, Kızılbaşlarda çocuklara ad takan “dede”dir. Evlenme akdi sıralarında Kızılbaşlarda büyük bir serbestlik gözlenir: delikanlı ile genç kızın görüşmesine izin verir, birbirlerini beğendikleri zaman evlendirirler. Sünnî Türklerde böyle bir şey mümkün değildir. Evlenmede, Kızılbaşlar daha çok akrabalık gözetirler.

Kızılbaş kadınları ferace ve yaşmak örtmezler. Hristiyanlardan kaçmazlar, ama sevgi duygularından uzak, hattâ nefretle muamele ettikleri

¹² Yukarıda adı geçen *Doğu Arşivi*’nin üçüncü cildinde.

sünnî Türklerin yanında görünmemek için yüzlerini örterler. Kızılbaşlar, sünnî Türklerden ne kız alır, ne de verirler. Bunun sebebini sorduğumda, bana şöyle cevap verdiler: “Hor görüyoruz biz”. Oysa öteki Türkler, dinsel kurallarına göre, Kızılbaş kızlarıyla evleniyor, oldukları gibi kalmalarına da izin veriyorlar. Nişan ya da nikâh yapılacağı zaman, Kızılbaşlarda erkeklerle birlikte, kaç-göç olmaksızın, kadınların da gitmesi görenektir. Bizim “görüşme” (mülâkat) ve “küçük değış-tokuş” (mübadele) dediklerimizi hatırlatan ilkel görüşmeler yaparlar. Giysilerinde, Kızılbaşların ayrıldığı 12 tarikattan olduklarını gösterir gizli işaretler bulunduğu beni inandırdılar. Sünnî Türkler sakallarını kestirirken, Kızılbaşlar bunu yapmazlar. Dua için toplandıklarında, dinsel şarkılar söylerler; sünnî Türklerde böyle bir yol (yöntem) yoktur.

Kızılbaşlar Ermiş İliya (Hıdrellez: Hızır İlyas) günü kurbanlar keser, avlularında salıncak kurar, eğlenirler. Bu kurbanları çokluk tekkelere götürürler. Bunların en ünlüsü *Mumcular* köyüne uzak olmayan, bizzat ziyaret ettiğim *Demir Baba tekkesi*'dir.

Ölüm halinde, dua töreni yapıp sofralar kurarlar; bu töre öteki Türklerde yoktur. Önemli, dikkati çeken bir olgu da şudur: Kızılbaşlarda dönmeler yoktur; oysa sünnî Türklerin çokluk Kızılbaşların mezhebine geçtikleri olur.

Son derece dikkati çeken bir durum da, Kızılbaşların sünnî Türklere saygısızlıkla, hattâ nefretle muamele etmeleridir. Kızılbaşlar, sünnî Türkleri dinin kutsal saydığı şeylere riayeti olmayanlar, diye telâkki etmekte, berikiler de bu yüzden Kızılbaşlara “dinsiz, imansız” demekte, onların Allah'ı olmadığını iddia etmektedirler. Kızılbaşlarla sünnî Türklerin bu ilişkilerinden açıkça anlaşıldığına göre, dinsel bağnazlıkları, Ali yandaşlarının onu Allah'ın en yüce peygamberi olarak tanımayanlara karşı, soydan geçme kin ve nefretleri Kızılbaşlarda çok taze ve canlı bir biçimde görünüşünü sürdürüyor.

Kızılbaşlar, yalnızca dinsel toplantılar, kurban kesme toplantıları, kadın ve erkeğin bir arada katıldığı törenler için toplanmaz, bunlardan başka hısım-akraba, konu-komşu meclisleri de yaparlar. Bunlarda eğlenir, türkü çağırır, masal ve hikâye dinlerler.

Kızılbaşların kadını, erkeği (helâl) saydıkları içirtolu içkileri kullanırlar; oysa sünnilerce şarhoş eden her türlü içki içmek haram ve yasaktır.

“Zadruga”¹³ yaşamı, Kızılbaşlarda çok gelişmiştir. Bu, özellikle göze çarpmaktadır. Deliorman’da gezip dolaşan öteki gezginlerce de bu kaydedilmiştir. Bu yüzden Kızılbaşların hemen bir güney Slav kavmi olduğu düşünülebilirdi. Çünkü bunlar “zadruga”nın güçlü artıklarını (kalıntılarını) korumuşlardır. Örnek olarak, Karadağlılar, Hırvatlar, Boşnaklar, hattâ Batı Bulgaristan’da biz Bulgarlar... Birkaç köyde ben epey büyük “zadruga”lar halinde yaşayan aileler kaydettim. Ancak hemen eklemeliyim ki, bu kayıt yalnızca Kızılbaşlara özgü değildir. Öteki Deliorman Türklerinde de “zadruga”lar vardır. Bunlarda bir de “ağırlık” ya da “pşid” ve kimi yerlerde “başlık” da denilen, geçmişte 500, hattâ daha fazla kuruşa kadar çıkan bir nesne vardır. Kız tarafı bu “ağırlık”a razı olmazsa, kızlarını vermezlermiş. Ama bunun bir sonucu olarak kız kaçırmalar da sık sık görülmüş.

“Zadruga” üzerine bana özellikle Şişmanlar, Kamberler, Bayramlar, Karahasanlar gibi büyük soyların yaşadığı Köse-Abdi¹⁴ köyünde bilgi verdiler. Şişmanlar; hep birlikte yaşayan, bir sofrada yeyip içen, ortak bir para keseleri bulunan, kızlara baba mirasının kır arazisinden pay vermeyen, ancak mal ve mülklerinden oğlanın hissesinin yarısına eşit bir pay ya da ehven bir bedel ödeyen 9 kardeşmişler.

Kızılbaşlarda kendilerini Anadolu’daki adaşlarıyla birleştiren olağanüstü bir nokta varsa, o da tavşan eti yememeleridir. Bunun sebebini sorduğumda, şöyle bir cevap aldım:

Tavşan, ancak kandan oluşan bir hayvandır. Tavşanı bir suya batırın, orada bırakın, ondan yalnızca bir iskelet, deri ve kemik kaldığını görürsünüz, diyor Kızılbaşlar. Onlara olağanüstü eğilimi ve sevgisi olan mezhebin aşırı ve ateşli bir tutkunu, güven veren bir biçimde bana başka bir açıklama yapıyordu: Tavşan Ali’nin kedisiymiş, bu yüzden yüce peygamberin anısına saygı gösterdiklerinden, onu yemezlermiş¹⁵.

¹³ Eski Bulgarcada (Aile) demek olan *Zadruga*; bugün birleşik, bağlaşıklık, toplu olma anlamlarına da gelir. Yalnız baba tarafından hısımlık güden bölünmez büyük ailelere verilen bir addır. Bu geniş aile biçimi çağımızda da Afrika ve Asya’da, özellikle Avrupa’da Balkanlardaki güney Slavları arasında yaşamaktadır. Bu konuda ayrıntılar için bak: Necmeddin Sadak, *Sosyoloji*, İstanbul, 1936, ss. 119-120 (Çeviren).

¹⁴ *Köse-Abdi*, Hezargrad (Razgrad) ili köylerinden biridir; 212 hanede 1.230 nüfusu vardır. Hepsî Türktür.

¹⁵ Felix von Luschan, Anadolu’daki Tahtacılar ve öteki Alevilerin tavşanı ve hindiyi pak olmadıkları için yemediklerini, tavuskuşunu da en kötü bir hayvan olarak saydıklarını bildirir. Moşkov burada Ali’yi yanlış olarak İlyas (İliya) peygamberle karıştırır, Kızılbaşların tavşanları İlyas Peygamberin kedileri olarak saydıklarını söyler.

Kızılbaşların tekkelere karşı olan saygısı, aziz ve kutsal ermişlerin ya da bu sığata yaraşır değerli kimselerin mezarlarına ibadetle de açıklanmaktadır. Bunların mezarları tekkeler çevresinde, özellikle ünlü Demir Baba tekkesi, Hüseyin Baba ya da Masur Paşa, Kumluca tekkesi vb. çevresinde bulunur. Moşkov, Kumluca yerine, yanlış olarak, Kuzluca diye bildirmiştir¹⁶.

Demir Baba tekkesi çevresinde 40 kadar mezar bulunduğunu söylerler.

Kanitz, Deliorman'da yaptığı araştırmalarında Kızılbaşlar konusunda susmaktadır¹⁷. Jreček¹⁸ "Bulgar devleti" adlı kitabında Kızılbaşlar için ancak birkaç söz söyler: "Bir İslâm mezhebindedirler, der. Eski-Zağara dolayında, Karin-abat (Karnobat) yakınındaki Balkan dağında ve Deliorman ile Gerlova yörelerinde yaşayan Türkler arasına serpilmişlerdir. Bulgarların anlattıklarına göre, bunlar uslu, çiftçi bir halktır, hiçbir vicdan azabı duymaksızın, şarap içerler. Kadınların açık-şaçık gezmesine izin verirler, kan dökülmesini günah sayarlar, kendilerini öteki Türklerden daha iyi bir durumda görürler, genellikle "Kuran"ın şiddetli yargılarına pek kulak asmazlar. Bunlara, Anadolu'nun içeri yörelerinde de rastlanır"¹⁹.

Vâmbéry, Kızılbaşların kökeni olarak, Azerbaycan ve Kafkasya savaş tutsağı İran Türklerini göstermektedir. İran'la yapılan oldukça eski savaşlar sonucunda sultanlar bu yerlerin kimi bölgelerini fethetmişlerdi²⁰.

V. SONUÇLAR

Deliorman'da yapılan kısa bir gezi sırasında toplamış olduğum bu bilgiler her ne kadar eksikse de, yaptığım kısa, kıyaslı incelemelerden sonra, genellikle Deliorman Türkleri, özellikle Kızılbaşlar üzerine vardığım sonuçları burada sunmaya cesaret edeceğim.

¹⁶ Burada işaret etmek isteriz ki, Bobçev de *Kumluca*'yı yanlış olarak *Kumuldja* biçiminde yazıyor, s. 12 (Çeviren).

¹⁷ Kanitz, *Donau-Bulgarien und der Balkan*, 2. basım, Leipzig, 1881, cilt III, ss. 256-267.

¹⁸ Jreček, *Bulgarska dirjava*/Bulgar devleti. Bulgarca çevirisi, s. 165.

¹⁹ Jreček, aynı yerde, doğubilimci Dr. Mordtmann'ın düşüncesini de anar; şöyle ki, Kızılbaşlar Şii değil, *bir tür özgür insanlardır*, ancak dıştan İslâmlara benzerler; camileri vardır, ama gitmezler. Mordtmann, *Barts's Reise von Trapezunt nach Scutari*, Gotha, 1860. *Erganzungsheft zu Petermanns. Mitth.* s. 20'deki not. Mordtmann'ın bu düşüncesi doğru değildir. Felix von Luschan'ın kiler gibi, hattâ Anadolu Alevileri üzerine yeni yapılan araştırmalar da Dr. Mordtmann'ı yalanlamakta, bizim ve başka araştırmacıların vardığımız şu sonuca tam bir uyum göstermektedir: *Kızılbaşlık, bir şii ya da alevî mezhebidir.*

²⁰ Vâmbéry, *Erganzungsheft zu Petermann's. Mitth.* 607. Vâmbéry'nin düşüncesi akla yakın görünüyor.

Bu tartışmalı konuyu çözümlediğimi iddia etmiyorum. Ancak topladığım bilgilerin işlenmesi, Deliorman topraklarının ve halkının özellikleri üzerine yapılan gözlem ve incelemelere bir ışık tutma denememin, bilinen bilimsel ilgiden yoksun olmadığını düşünecek denli cesareti kendimde buluyorum.

Benim vardığım sonuçlar şunlardır:

1. *Gacal* adı kitaplarda yanlış olarak yalnızca Deliorman Türklerine veriliyor, çünkü bu başka yörelerdeki Türklere de, tıpkı *Çitak* adı gibi, kimi zaman küçümseme anlamı da verilmektedir. Deliorman Türkleri kendilerine bu adı vermezler: kimilerince hiç bilinmeyen bir addır, ötekilerince de bilindiği halde hoşnutsuzlukla karşılanır. Dobruca'ya komşu olan Deliormanlılar, kendilerine *Tahta-külâh* demelerine karşılık orali Türklere *Gacal* derler. Bu Tahta-külâh adı, *Tahtacılar* adıyla ilgili olabilir. Anadolu'da Kızılbaşlarla din bakımından akraba olan Şii mezhebine girmiş bulunanlar böyle tahta külâh giyerler. *Gacal*, *gij* ve *gıya* sözlerini de hatırlatır²¹.

2. Deliorman'ın çeşitli köylerine serpilmiş bulunan Aleviler (Kızılbaşlar), Bulgaristan'ın ve Balkan yarımadasının öteki yörelerinde de otururlar. Edirne, Makedonya, Anadolu'da da bulunurlar. Bunlar, özgür düşünceli, gizemci (mistik) bir Şii mezhebindedirler. Sünnî şariatını tanımaz, "Kuran"ı kendilerine göre tefsir eder, camiye gitmezler. Ailelerinde serbest bir geçelik (tedavül) vardır. Kadınları, sünnî Türklerden başka, hiç kimseden kaçmaz, sakınmaz; genellikle insancıl (humain) duygular besler; doğruluk, namusluluk konusunda seçkin ve kusursuzdurlar. Kimileri *zadruga* halinde yaşar, kurban keser, ne amaçla olursa olsun tekkelere gider, sünnî Türklere karşı salt dinsel nedenlerle düşmanca muamele gösterirler. Kızılbaşlar, öteki Deliorman Türkleri gibi, yaklaşık aynı ağzı konuşurlar, ancak kimi yerlerde şive özellikleriyle ayrılırlar.

Kızılbaşlar kendilerine bu addan başka *Alevî*, *Aliyan* adını da verirler. Alevî ve Aliyan, övgüsünü ve senasını yaptıkları, hattâ bir Allah gibi toptıkları, Muhammed'in damadı halife Ali'nin (en büyük peygamberlerinin) adından gelmektedir.

²¹ Ankara'da Türk Dil Kurumuna Tekirdağ'dan gelen derleme sözler arasında, bunca tartışması yapılmış olan bu *Gacal* sözü de vardır. Konya milletvekili Prof. Naim Hazım Onat, bir konuşma sırasında, bana Tekirdağ'da bu söze yerli (otokton) anlamı verildiğini söylemişti (Çeviren).

Bununla birlikte, milliyet bakımından, Kızılbaşlarla öteki Deliorman Türkleri arasında herhangi bir olağanüstü ayrılık görülmemektedir.

3. Prof. Miletic'in vardığı, *genellikle Deliorman Türkleri gibi, Aleviler ya da Kızılbaşlar da buraya Anadolu'dan göç etmişlerdir*, sonucu doğrudur.

Buraya bunların erken olarak yerleşmesi, Deliorman Türklerinin onlardan daha sonra gelen öteki yeni göçmenlerce burada sonradan bulunması, kendilerine (otokton) karşılığı (yerli) demek hakkını vermektedir. Zannederim ki, kimilerinin Deliorman Türklerini pek eski, hattâ Asparuh (İsperih) Bulgarlarından Proto-Bulgar kalıntısı olduklarını sanmakla aldanmalarının başlıca sebebi budur.

Ben hiçbir yerde Deliorman Türklerinin Tuna ötesinden geldikleri biçiminde bir rivayet duymadım. Tam tersi, birkaç yerde Haymana (Anadolu'dadır) bölgesinden çok sonra gelmiş olduklarına beni inandırıyorlardı. *Bence Deliorman'daki yer ve köy adlarının hemen hemen istisnasız Türkçe oluşu, dolayısıyla da olsa, bunu oldukça inandırıcı bir biçimde göstermektedir.*

4. Deliorman Türkleri üzerine, hiç değilse, şimdiye değin yapılmış olan araştırmalarda Asparuh (İsperih) ile birlikte ya da ondan önce gelip 679 ya da 681 yılında Bulgar Devletini kuran Proto-Bulgarların hayatta kalmış artığı olduklarını sandıracak hiçbir esas yoktur.

Mesele bunların boyu-bosu, bünye yapısı vb. gibi dış tiplerini dikkate almaksa, Bulgaristan'ın özellikle bu köşelerinde genel olarak ırk tipi üzerine olduğu kadar, Deliorman tipi üzerine de söz söylemek biraz güç olduğunu eklemek gerekir.

Deliorman'da kılık-kıyafet, halkbilim (folklor) gibi etnografik ipuçlarında, halkı birbirinden ayırt edici özel, ayrı bir belirti yoktur.

Kızılbaşların ev yaşayışı, "zadruga" yaşamı, ataerkil (patriyarkal) oluşları, gerçekten, kimi güney Slav gelenek ve göreneklerini hatırlatırsa da, bu, Deliorman Türkleriyle Proto-Bulgarlar arasında bir bağ ve ortaklık bulunduğu üzerindeki kurama (teoriye) hiçbir katkıda bulunmaz. Hattâ Kızılbaşlarda cins ve soy yaşamının öteki Deliormanlılardakine oranla çok daha fazla korunmuş olduğunu kabul etsek bile, durum gene de değişmez.

5. Dil ögesi de gene Deliorman Türkleriyle Proto-Bulgarlar arasında herhangi bir ortaklık ya da bir kalıtım (veraset) hesabına hiçbir asıl ve esas vermemektedir. Deliormanlılar Gerlova, Tuzluk, Filibe, Hasköy vb. Türklerinin de konuştuğu aynı ağzı konuşmaktadırlar.

Türk dili için küçük ağız ayrılıkları, yalnızca Balkan yarımadasında değil, Anadolu'da da önemsiz ve genel niteliktedir.

6. Bu yüzden cesaretle iddia olunabilir ki, Şkorpil kardeşlerin “*Deliormanlılar doğrudan doğruya Asparuh (İsperih) Bulgarlarının torunları olabilirler, bunlar Türkçeyi Bulgarista’ın Türklerce fethine kadar koruyabilmişlerdir*” anlamındaki varsayımları (faraziyeleri) hiçbir ciddi ve bilimsel esasa dayanmamaktadır.

Moşkov (s. 408) Şkorpil kardeşlerin varsayımını reddetmek için kendi tarihsel kanıtlarını sayarak şunu sorar: *Beşinci yüzyılda Tuna ötesinden geldikleri üzerine rivayeti korumuş olan Gacallar, Bulgar idiyeler, neden, bu önemsiz olayı hatırlıyorlar da en önemlisini, özellikle vaktiyle Bulgar iken Türkleştiklerini, ancak XV-XVI. yüzyıllarda, yani bin yıl daha geç olabilecek bir şeyi unutmuşlardır; neden, Bulgar halkının öteki bölümlerinde bu, Tuna ötesinden geldikleri üzerine rivayet muhafaza edilmemiştir?*

Ancak Şkorpil kardeşlerin bu varsayımına karşı gösterilecek en önemli kanıt, Moşkov’a göre, *Deliorman Türklerinin, daha doğru olarak, güney Rusya bozkırlarında (steplerinde) dolaşan Peçenekler, Uz-Türkler, Kumanlar gibi Türk kavimlerinden birinin torunları olarak sayılabileceklerine tamklık eden ayrıntılı tarihsel bilgilerdir. Bu kavimlerin Balkan yarımadasına göç etmesi ise uydurma değil, tarihsel bir olgudur*²².

²² Moşkov, tarih bilgilerine koyularak ispat etmek istiyor ki, Peçenekler Keten ve Tirah adlı başbuğlarının yönetiminde 1055-1064 yılları arasında ayrı ayrı Tuna ırmağını 100.000 kişilik bir piyade ordusuyla geçerek Silistre dolayındaki Deliorman’a yerleşmişlerdir. O vakit Silistre Bizans yönetimindeydi, ama orada Bulgarlar oturuyordu. Bulgarlar bunlara *Gacallar* dediler. Moşkov, Balkan yarımadasına gelmezden önce müslüman olabileceklerini kabul etmiyorsa da Bizans’ın fethinden sonra, İslâmlık bunlar arasında kesinlikle yayılmıştır. Moşkov’un, Deliorman ile Dobruca’nın kimi bölümlerine yerleşmiş olan Gagauzlar üzerine varsayımı benim incelememe girmez. O, Gagauzları Rus vakayinamelerinde Kapakalpahlılar diye tanıyan Uz-Türkler ve öteki Türk kavimlerinin artığı olarak saymaktadır. *Gagauz* sözünü de Karakapaklılar’ın *Gag* ve *Oguz* soy ya da boylarının adlarından çıkarmaktadır. Nasıl ki, *Sorgoç* da *Sur-Oğuz*’dan çıkmıştır. (Bu konu üzerine ayrıntılı bilgiler için bak: Atanas İ. Manov, *Gagauzlar*, çev. Türker Acaroğlu, Ankara, “Varlık” neşriyatı, 1939-40, s. 125 (Çeviren).

Ancak, Moşkov’un yalnız Deliorman Türkleri üzerine varsayımı üstünde duran bize göre, bu, tümüyle asılsızdır, inandırıcı değildir. Moşkov, bize, Bulgarların Peçeneklere güçlü-kuvvetli olduklarından dolayı verdikleri *Gacal* adını hangi kaynaktan aldığını söylemez. Peçeneklerin artık müslüman olarak bu ülkeye yerleşip Osmanlı Türklerinin gelmesiyle güçlenmek için İslâmlığı korudukları biçimindeki bilgi, başka kaynakların hiç birinde doğrulanmamaktadır.

EKLER

DELIORMAN BÖLGESİNDEKİ GACALLAR VE KIZILBAŞLAR
ÜZERİNE SORULAR

1. Sizin tarafta (Deliorman) Kızılbaşlarla öteki Türklerin (Gacallar) Türk ağzı (şivesi) arasında fark var mı, varsa nasıl?

Not: Söz, cümle, hattâ atasözleri ya da türküler biçiminde örnekler verilmelidir.

2. Kızılbaşlarla adı geçen Gacallar'ın -kadın ve erkek-kılık-kıyafetinde fark var mı? Nasıl?

3. Kimi görenek ve geleneklerinde fark var mı?

4. Sizin tarafta yalnızca Türkçe bilen Hristiyan köyleri var mı? Bu köyler hangileridir? Onlar üzerine ne gibi rivayetler var? Adları nedir? Sizin tarafta *Gacal* adı işitiliyor mu? Hangi anlamda?

5. Bu Hristiyanların konuştuğu Türk ağzıyla Gacallarınki arasında herhangi bir fark var mı, varsa nasıl?

6. Kılık-kıyafetlerde (giysilerde), görenek ve geleneklerde fark var mı, varsa nasıl?

7. Gacallarla öteki Türklerin (örnek olarak Tuzluk Türklerinin) ağzı ve kılık-kıyafeti arasında bir fark var mı?

CEVAPLAR ²³

1. Hiçbir fark yoktur.

2. Hiçbir fark yoktur. Yıllarca önce Kızılbaş kadınları fistan giyermiş, ama sonradan kısa bir şalvardan oluşan Türk kıyafetini benimsemişlerdir.

3. Kızılbaşlar ya da daha başka bir adla Aliyanlar (Aleviler) konukluk, düğün ve başka fırsatlarda Bulgarlar gibi kadın-erkek birbirinden kaçmazlar, hep birlikte toplanırlar; kadınları, hattâ Bulgarlardan da kaçmazlar. Kendi "Kuran"larında bunlar, şarap ve rakı kullanmanın yasak edilmemiş olduğunu bulur, onun için konuklarına bunları ikram ederler. Düğün ve öteki törelerini ise, şarap ve rakı ile yaparlar. Bunlarda, kızlarla delikanlılar birbirini görüp beğendikten, uygun görme (muvafakat) sözü aldıktan sonra evlenirler. Çok-evlilik (poligami) izin veren İslâm dininde buldukları halde, bunların bir karıdan fazla alma alışkanlıkları yoktur. Boşanmalar az görülür, buna ancak erkekle kadın arasında imkânsız bir

²³ Hezargrad'da (Razgrad) öğretmen X.'den alınmıştır.

yaşam başgösterdiğinde, son bir çıkar yol olarak, başvurulur. Öteki Türklerle-Gacallar-Kızılbaşlar komşuluk ve arkabalık yapmaktan çekinirler; onlardan ne kız alır, ne de verirler.

Yanlış olarak *Gacallar* denilen öteki Türkler, gelenek ve görenekleri bakımından, bunlardan sert ve keskin çizgilerle ayrılırlar. Gacalların kadınları yüzlerini yabancı erkekler görmesin, diye örterler. Ancak yakın akrabalarına, o da kocalarının daha düğün sırasında izin vermiş olduğu hısımlarına çıkarlar. Bu yüzden konukluk, düğün ve buna benzer öteki görenek ve gelenekler, birbirini görmeyecek biçimde, erkekler kadınlardan ayrı ayrı toplanarak yapılır. Bunlarda, iki kadının ev hanımlığı yaptığı ailelere rastlanır. Boşanmalar, bunlarda, pek doğal bir şeydir. Bunlar, hiçbir ispirtolu içki kullanmazlar.

4. Ayrı köyleri yoktur. Öteki Hristiyanlar arasında şurada-burada Hristiyan olmakla birlikte yalnız Türkçe konuşan aileler bulunur. Bunlara Nalbant-Çingeneler denir.

5. Hiçbir fark yoktur.

6. Gacalların temiz Türk kıyafeti, Türk gelenek ve görenekleri vardır. Hristiyan Nalbant-Çingenelerin ise, Bulgar kıyafeti, Bulgar gelenek ve görenekleri vardır.

7. Ne konuşulan ağızda, ne de kılık-kıyafette hiçbir fark yoktur.

